

Прагмасинергетична природа варіативності перекладацьких рішень

А. В. Пермінова

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Corresponding author. E-mail: alla.perminova@mail.ru

Paper received 19.03.17; Accepted for publication 25.03.17.

Анотація. Статтю присвячено вивченню прагмасинергетичної природи варіативності перекладацьких рішень. Дослідження виконано на матеріалі перекладів одного з віршів Сільвії Плат українською та російською мовами. Реалізація поставленої мети здійснюється з опорою на методику стереоскопічного аналізу множинних різномовних перекладів джерельних творів.

Ключові слова: прагматика, синергетика, варіативність, перекладацькі рішення, значеннєво-сміслово єдність.

Концептуальним осердям запропонованого нами прагмасинергетичного підходу [1] слугує вчення про дисипативність смислу, що стає одним із основних чинників варіативності перекладацьких рішень. У світлі цього підходу адекватність перекладу як функціонального відлуння оригіналу досягається через відтворення синергії його складових – єдності ідей, образів, композиції, ритму, звукопису тощо. Інколи заміна одного на позір незначного елемента співвідносна з «ефектом метелика» і призводить до непередбачуваних прагматичних наслідків.

Розбудова прагмасинергетичного підходу відбувалася з опорою на лінгвосинергетичну (С. Єнікєєва, Л. Піхтовнікова, Г. Москальчук, Н. Мишкіна, Г. Хакен), гештальт-синергетичну (А. Безпаленко, Л. Кушніна) та прагматичну (Ф. Бацевич, У. Крофт) парадигми. Осмислення основних положень праць названих авторів дозволяє нам стверджувати, що прагмасинергетична природа поетичного твору виявляється у його відкритості до множинних іншомовних інтерпретацій, які розгортаються як лінійно (шляхом по-фрагментного транспонування значеннєво-сміслової тканини оригіналу на площину перекладу), так і нелінійно (шляхом реструктурування джерельних значеннєво-сміслових єдностей як засобу оприявлення образу автора крізь призму перекладацької рецепції).

Метою пропонованої розвідки є окреслення діапазону варіативності перекладацьких рішень у прагмасинергетичному ключі. Реалізація поставленої мети здійснюється із залученням **методу** стереоскопічного зіставлення джерельних творів із їхніми множинними перекладами, що дозволяє виявити специфіку перекладацьких рішень щодо реструктурування джерельних значеннєво-сміслових єдностей, які виводять фрагменти текстового простору до зон повного, часткового та нульового збігу. Дослідження виконано на **матеріалі** одного російськомовного та двох українськомовних перекладів твору Сільвії Плат «Poppies in October».

Творчість американської авторки С. Плат виступає яскравим прикладом поетичного, а також світоглядного «репеллерства» [2]. Її конфесійні вірші є актом відторгнення мовних норм, соціокультурних сподівань, більше того – відторгнення самого життя. Одним із наскрізно вживаних прийомів Плат є використання яскравих образів-символів як назв до віршів, у самому тексті яких ці образи не вербалізуються. Майстерно створюючи інтригу, поетеса полишає у невідомості читача / перекладача, який повинен декла-

сти чимало зусиль, щоби узгодити конфігуративне значення (гештальт) вірша з його назвою. І навіть тоді, коли така гармонізація начебто відбулася, читач / перекладач не може бути впевненим у тому, що збагнув авторський задум. Така невизначеність стає чинником множинності інтерпретацій, у яких розкривається варіативність перекладацьких рішень як різних спроб повернення дисипативної системи твору до рівноваги – розуміння.

Проілюструємо вищезазначене, проаналізувавши вірш С. Плат «Poppies in October» («Маки в октябрі» / «Маки у жовтні») у зіставленні з російським перекладом авторства Яна Пробштейна (1), а також двома українськими версіями – пера Оксани Забужко (2) та Марії Габлевич (3). Читаємо у першотворі та різномовних перекладах: «*Even the sun-clouds this morning cannot manage such skirts. // Nor the woman in the ambulance // Whose red heart blooms through her coat so astoundingly – // A gift, a love gift // Utterly unasked for // By a sky // Palely and flamily // Igniting its carbon monoxides, by eyes // Dulled to a halt under bowlers. // O my God, what am I // That these late mouths should cry open // In a forest of frost, in a dawn of cornflowers*» [6, p. 56]; (1) «*Даже солнечным облакам в это утро не поправит оборки юбок // Ни женщине в машине скорой помощи, // Чье красное сердце так изумительно расцвело сквозь пальто — // Дар, подарок любви, // О котором вовсе не просило // Ни небо, // Которое, бледно горя, // Поджигает свои запасы угарного газа, // Ни глаза, что потускнев, под краями шляпки застыли. // О Боже, кто я такая, // Чтобы в крике раскрылись эти запоздавшие рты // В морозном лесу, кукурузной заре?*» [5]; (2) «*Цього ранку і хмари своїм спідницям ради дати не годні // А що вже казати про жінку на ношах «швидкої» // Чие серце червоне так різко цвіте крізь пальто – // Букетом, любовним дарунком, // Непроханим і непотрібним небові. // Котре блідо світиться // Од горіння чадних газів, поглядам // Непорушно втупленим з-під «котелків» // О господи, хто ж я в цім світі // що аж покійні вуста мусять криком кричати // у морозному лісі, у волошковім світланку?!» [4, с. 35]; (3) «*Навіть підсвічені сонцем хмари цього ранку не розжились на такі спідниці // Де там жінці в «швидкій допомозі», // Що її червоне серце так приголомшливо розцвіло крізь пальто // Дарунок, дарунок любові, // Зовсім непроханий // Небом. // Блідо і полум'яно // Загоряються його окиси вуглецю від очей, // Знудьгованих, аж застиглих під котелками. // О боже, що таке я, // Якщо цим**

пізнім місяцям розчакнутися треба і кричати // У лісі морозянім, у світанку соняшниковім». [3, с. 72].

Наведені вище рядки відлунюють постструктуралістський принцип «оприсутненої відсутності», адже для того, щоб усвідомити чим є поетичний твір, потрібно збагнути, чим він не є. А не є він віршем про «маки у жовтні» у буквальному розумінні. Вдаючись до методу деконструкції, вибудовуємо ланцюжок асоціацій, які формують рецепцію образу, винесеного у назву аналізованого твору. Припускаємо, що образ «маків» пресупонує ідею швидкоплинної, палахкої, полум'яної краси. Та оскільки маки не цвітуть у жовтні, їх краса видається недоречною, як і краса життя, якого зовсім непрохано повернули жінці «*на ношах швидкої*». Очевидно, цією жінкою і є сама С. Плат, адже вірш написаний після однієї із її «невдалих» спроб самогубства. Однак, зумисно не омовлений авторкою образ маків вгадується у багатьох вербалізованих образах: і у спідницях хмар, «*підсвічених сонцем*», і у серці тієї самої жінки, що «*цвіте крізь пальто*», і у вустах людей, які зібралися довкола неї. Така алюзивність перетворює неоприсутнений образ маків на імпліцитну розгорнуту метафору, яка і є тим самим аттрактором, що гармонізує усі значеннєво-сміслові несумісності твору. У своєму тлумаченні терміну «аттрактор» ми йдемо за Л. Піхтовніковою, яка вбачає у ньому ментальний конструкт, що направляє процес утворення дискурсу в потрібне русло послідовного досягнення цілі [2, с. 16]. Процес генерування метапоетичного дискурсу визначається взаємодією різних аттракторів, серед яких домінуючим у когнітивному аспекті виступає авторський задум, втілений в ідейно-образному змісті першотвору, у прагматичному – перекладацькій стратегії, що реалізують цей задум, у мовленнєвому – реалізація стратегій у мовленні. Звідси, можемо виснувати, що гештальт-синергетичні аттрактори поетичного твору виступають домінантами у його перекладі. Однак, це не означає, що інтерпретатор має право нехтувати іншими складниками поетичного тексту як дисипативної системи. Ця заувага особливо стосується джерельних значеннєво-сміслових єдностей, що відіграють роль «репеллерів» у процесі генерування метапоетичного дискурсу, накладають на нього обмеження, які унеможливають точне слідування оригіналу, змушують перекладачів виводити свої тексти на різних його ділянках до зон часткового та нульового збігу з першоджерелом. Зазвичай такі репеллери стають точками метапоетичної біфуркації, у яких унаочнюється різновекторність (часто унікальність) перекладацьких рішень.

Отож зупинимось на деяких виявах варіативності перекладацьких рішень. Уже на рівні першого джерельного рядка («*Even the sun-clouds this morning cannot manage such skirts*») виділяємо два сегмента, у яких простежується різний ступінь конвергентності цільових текстів та першотвору, що досягається шляхом реалізації відмінних способів реструктурування його значеннєво-сміслових єдностей. Відтворюючи джерельну одиницю «*the sun-clouds*» як «*солнечные облака*», автор російської версії, Я. Пробштейн, досягає ефекту формально-смісового збігу завдяки покомпонентному пересотворенню вихідної єдності

засобами цільової мови. Натомість О. Забужко виводить симетричний сегмент свого тексту до зони нульового збігу з оригіналом, редукуючи деякі семантичні компоненти через вилучення джерельної одиниці «*sun*». Авторка іншої української версії, М. Габлевич, вдається до протилежного прийому – значеннєво-смісової декомпресії шляхом уведення додаткової одиниці «*підсвічені*» («*підсвічені сонцем хмари*»). На нашу думку, таке рішення, хоч і логічно пресупоновано контекстом, дещо спрощує рецепцію джерельного образу, перетворюючи його із репеллера на аттрактор синергетичного процесу відчитування авторського задуму.

Звичайно, вербальну компактність метафорики С. Плат нелегко відтворити у джерельній концентрації. Так, у російській проекції другого підкресленого сегмента аналізованого рядка також зауважуємо значеннєво-сміслову декомпресію за рахунок уведення додаткових носіїв смислу («*не поправить оборки юбок*»), які більш детальним змалюванням образів першотвору полегшують рецепцію читачів, позбавляючи їх можливості співтворчості з самою авторкою. Здається, лише О. Забужко вдається витримати свій текст у межах принципу «міні-макс», сказавши рівно стільки, скільки необхідно для створення максимально подібної до джерельної перлокутивної хвилі («*спідницям ради дати не годні*»). У версії, запропонованій М. Габлевич («*не розжились на такі спідниці*»), простежуємо інший випадок моносуб'єктної рецепції, що виводить цільовий текст до зони нульового збігу з першотвором. Йдеться про заміну джерельного «*manage*» на «*розжились*» – соціокультурне смислоприрошення, у результаті якого персоналіфікований образ «*хмари*» сприймається як такий, що перебуває у скрутному становищі, і не може собі дозволити придбати «*такі спідниці*».

Чимало фрагментів зіставлюваних перекладів на перший погляд можна віднести до випадків повного значеннєво-смісового збігу як з першотвором, так і між собою. Однак, при більш ретельному відчитуванні виявляємо флуктуації якості, що призводять до переходу значеннєво-смісового плину першотвору до точок біфуркації. Такою, наприклад, є джерельна одиниця «*bowlers*» («*Dulled to a halt under bowlers*»), яка унаочнює варіативність перекладацьких рішень. Так, автор російського тексту добирає генералізований відповідник до зазначеної джерельної одиниці («*под краями шляпки застыли*»), у якому редукується маркер соціокультурної інформації. Аналізований вірш написаний С. Плат у Великобританії, отож йдеться про чоловічі капелюхи у формі «котелків». Прикметним є те, що названа заміна призводить до стохастичних наслідків: оскільки «*шляпками*» також можна називати квітки маку, рішення перекладача відійти від букви вихідного тексту допомагає йому увиразнити алюзивні зв'язки з назвою твору.

Майже тотожними виглядають рішення авторок українських перекладів щодо відтворення зазначеної джерельної одиниці. Однак, якщо М. Габлевич, не сумніваючись у обізнаності українського читача в елементах одягу англійців початку 60-х ХХ ст., цілком правомірно вдається до дослівного перекладу («*Знудьгованих, аж застиглих під котелками*»), то

О. Забужко подає назву чоловічого головного убору у лапках («Непорушно втупленим з-нід «котелків»»), що дозволяє їй привернути увагу цільової аудиторії до соціокультурного маркера. У такому рішенні вбачаємо суголосність принципам збалансованого перекладу, який, з одного боку, полегшує рецепцію цільового читача, з іншого – наближує його до джерельної іншості.

Як і більшість творів С. Плат, вірш «Poppies in October» просякнутий образами-гештальтами, що відіграють роль потужних когнітивних репелерів, які виводять читача за межі рецептивного комфорту і вимагають чималих зусиль, аби скласти яскраві вербальні клаптики в одну цілісну картину. Зазвичай вони розпізнаються перекладачами як такі, що виступають домінантами при іншомовному перестворенні, і тому переважно потрапляють до зони повного збігу. Одним із таких наскрізних образів конфесійної творчості американської поетеси є «carbon monoxides», який зустрічаємо у рядкові «Igniting its carbon monoxides». Невипадковим видається те, що саме «carbon monoxides» / «чадний газ» був обраний С. Плат як спосіб самогубства. Очевидно, рецепція цього образу американським читачем, знайомого з біографією поетеси, породить багатші асоціації, ніж ті, що викличе образ «чадних газів» (як от у версіях Я. Пробштейна та О. Забужко – «Поджигает свои запасы угарного газа» / «Од горіння чадних газів») в уяві російськомовного чи українськомовного читача. Ще менш алюзивно звучать слова С. Плат в устах М. Габлевич («загораються його окси вуглецю»), у яких, попри повний формальний та значеннєвий збіг з першотвором, а також повну синонімічність із іншими метапоетичними версіями, редукуються компоненти авторського модального смислу.

Зауважимо, що діапазон варіативності перекладацьких рішень є найширшим наприкінці аналізованого твору. Об'єднуючи слова у дивовижні сполуки, американська поетеса змушує перекладачів оперувати у вимірі невизначеного, поліваріантного, чинити всупереч законів логіки на користь законів синергетики – відчитувати неомовлене, намагаючись впорядкувати у цілісності розуміння несуміжні семантичні компоненти. Так, наприклад, достеменно невідомо, чому означенням до слова «mouths» у передостанньому рядкові є слово «late» («That these late mouths should cry open»). У рішенні Я. Пробштейна вгадуємо типову позицію вже не перекладача, а чоловіка, який, збитий з пантелику алогічністю вислову жінки, навіть не береться з'ясувати, що ж вона мала на увазі, і (про всяк випадок) просто з нею погоджується, вдаючись до дослівного відтворення джерельного образу («Чтобы в крике раскрылись эти запоздавшие рты»). О. Забужко, безперечно, помічає значеннєво-смислово неконгруентність аналізованого вислову і, підхоплюючи манеру американської авторки, вражає свого читача не менш несподіваною словосполучкою – «покійні вуста» («аж покійні вуста мусять криком кричати»). Завдяки семантичній поліморфності українського прикметника «покійний» (що може означати як «померлий», так і (рідше) «спокійний») вираз, у якому він ужитий, перетворюється на каламбур, що залишає читачеві свободу інтерпретації. Більш раціо-

нальний поціновувач поезії не помітить тут нічого дивного, адже під враженням побаченого вуста, які до того були «(с)покійні» починають «криком кричати». Натомість творчий читач, читач-співавтор, може уявити, як описувана С. Плат подія повернула небіжчиків до життя і змусила їхні «покійні вуста» «криком кричати». Вважаємо, що таке рішення дозволяє О. Забужко досягти ефекту функціональної відповідності першотвору, написаного мовою, у якій аналізована одиниця «late» є семантично поліморфною, означає як «пізній», «той, що запізнився», так і «померлий», таким чином відкриваючи можливості для одночасного оприявлення несуміжних носіїв смислу в одному контексті.

У варіанті, запропонованому М. Габлевич («Якщо цим пізнім місяцем розчахнутися треба і кричати»), констатуємо хибне перекладацьке рішення, хід прийняття якого можемо реконструювати. Очевидно, авторка українського цільового тексту помилково зчитала джерельне «mouths» як графічно подібне до нього «months», що до того ж більше відповідає контексту, у якому розгортається поетична дія, узгоджується із параметром часу – адже жовтень і справді можна назвати пізнім місяцем року. У цьому вбачаємо вияви негативного зворотного зв'язку у процесі рецепції, коли людське око, намагається скоректувати побачене відповідно до певного взірця, повернути асистемні елементи до меж системи, впорядкувати хаос.

Якщо проаналізований вище випадок хибнотлумачення має певне пояснення, то у рішенні російського перекладача відтворити джерельну одиницю «cornflowers» із останнього рядка вірша С. Плат («In a forest of frost, in a dawn of cornflowers») як «кукурузної» («В морозном лесу, кукурузній заре») вбачаємо недогляд. Перекладацька помилка трапилася через редукування другого компонента джерельного складного слова, чий синергетичний смисл не підлягає лінійному зчитуванню окремих значень, оскільки не є суперпозицією лексичних кванторів «corn» + «flowers». Правильне рішення демонструє версія О. Забужко («у морозному лісі, у волошковім світанку?!»), адже українським відповідником до англійського «cornflowers» є «волошки».

Щодо варіанту, запропонованого М. Габлевич («У лісі морозянім, у світанку соняшниковім»), зауважимо, що генеза його дивергентності може бути як стохастичною (тобто спричиненою хибнотлумаченням), так і інтенціональною. Можна припустити, що М. Габлевич свідомо вдається до інтергіпонімічної заміни. До джерельної одиниці «of cornflowers» вона добирає український ситуативний відповідник «соняшниковий», у якому інваріантним залишається семантичний компонент «квітка», однак прирощуються інші смисли. У цьому можемо побачити спробу інтерпретатора урівноважити дисипативну систему, якою є аналізований вірш, адже світанок – це час, коли сходить сонце, то чого б йому не стати «соняшниковим», до того ж такий випадок інтергіпонімічної заміни назви однієї квітки на іншу сприяє самоорганізації цільового тексту, оскільки додає образного співзвуччя останнього рядка із першим, де йшлося про «підсвічені сонцем хмари».

Отже, стереоскопічний аналіз множинних перекладів вірша С. Плат «Poppies in October» дозволив нам розкрити у прагмасинергетичному ключі питання про варіативність перекладацьких рішень, а також виявити їхню специфіку щодо реструктурування джерельних значеннево-смыслових єдностей, які виводять фрагменти текстового простору до зон повного, часткового та нульового збігу. Очевидно, що метадикурсні модифікації оприявлюються у зонах часткового та нульового значеннево-смыслового збігу з першотвором. Частковий збіг досягається низкою прийомів метапоетичного реструктурування, у результаті чого частина значеннево-смыслового простору першотвору залишається інваріантною. До зони нульової подібності потрапляють текстові сегменти, що демонструють незбіг за кількісними (вилучення, додавання) та якісними (хибнотлумачення, інтенціональний аломорфізм) параметрами. У світлі синергетики зони повного збігу першоджерела та його множинних перекладів є виявами значеннево-смыслових аттракторів вихідного тексту як дисипативної системи, у якій, з одного боку, закладений високий потенціал до різноваріантного розвитку, з іншого – вона прагне рівноваги, відповідності певному наборові параметрів, суголосних

авторському задуму. Звичайно, кожний перекладач намагається якомога ближче підійти до оригіналу, максимально розширити зону значеннево-смыслового збігу з ним. Оскільки поступ дисипативної системи до аттрактора відбувається через найменші витрати ресурсів, до зони повного значеннево-смыслового збігу першотвору та його множинних перекладів зазвичай потрапляють джерельні одиниці, відтворення яких викликає найменші труднощі у процесі метапоетичного дискурсотворення. Натомість зони часткового, а надто нульового збігу переважно виступають локусами джерельних репеллерів.

Насамкінець зауважимо, що обстоюючи прагмасинергетичні принципи метапоетичного дискурсотворення, ми не маємо на меті применшити вагу закономірного, лінійного у ньому. Єдність лінійного та нелінійного у перекладі робить його одночасно наукою та мистецтвом. Наука у перекладі націлена на виявлення лінійних закономірностей, простеження стратегій, тактик, встановлення принципів, а також на створення методологічного підґрунтя для нелінійного оприявлення мистецтва у ньому – того, що традиційно іменується «гармонією форми і змісту».

ЛІТЕРАТУРА

1. Пермінова А.В. Рецептивна модель поетичного перекладу (на матеріалі перекладів американської поезії ХХ століття) : дис. на здобуття наук. ступеня док. філол. наук : спец. 10.02.16 «Перекладознавство» / А.В. Пермінова. – К., 2015. – 416 с.
2. Пихтовникова Л. С. Основные положения и понятия синергетики в применении к философии. Базовые и инструментальные понятия синергетики / Л. С. Пихтовникова // Синергетика в философских исследованиях : [монография]. – Х. : ХНУ имени В. Н. Каразина, 2015. – 340 с.
3. Плат С. Поезії: [пер.з англ.] // Всесвіт, 1980. – №9. – С. 65 – 80.
4. Плат С. Поезії: [пер.з англ.] // Всесвіт, 1990. – №1. – С. 34 – 46.
5. Плат Сильвия [Электронный ресурс] / Сильвия Плат [пер. с англ. Я. Пробштейна]. – Режим доступа: <http://arcadanourjahad.blogspot.com/2012/09/19321963.html>
6. Plath S. Collected Poems / S. Plath. – New York: Harper and Row Publishers, 1989. – 490 p.

REFERENCES

1. Perminova A.V. A reception model of poetry translation (based on translations of XX th century American poetry) : a thesis for the academic degree of doctor of philology, specialty 10.02.16 – Translation Studies. / A.V. Perminova. – K., 2015. – 416 p.
2. Pikhtovnikova L.S. The main provisions and notions of synergetics as applied to philosophy. Basic and Instrumental Notions of Synergetics / L.S. Pikhtovnikova // Synergetics in Philosophical Studies: [monograph]. – Kh.: V.N. Karazin KhNU, 2015. – 340 p.
3. Plath S. Poetry: [tr. from Engl.] // Vsesvit, 1980. – №9. – P. 65 – 80.
4. Plath S. Poetry: [tr. from Engl.] // Vsesvit, 1990. – №1. – P. 34 – 46.
5. Plath Sylvia [electronic resource] / Sylvia Plath [tr. from Eng. by Yan Probshtein]. – Access: <http://arcadanourjahad.blogspot.com/2012/09/19321963.html>

The pragmasynergetic nature of variability of translators' decisions

A. V. Perminova

Abstract. The article deals with the nature of variability of translators' decisions in line with pragmasynergetic approach. The research is based on Russian and Ukrainian translations of a poem by Sylvia Plath. The objective of the study is met with the help of the method of stereoscopic analysis of multiple multilingual translations of a source text.

Keywords: pragmatics, synergetics, variability, translators' decisions, meaning and source unity.

Прагмасинергетическая природа вариативности переводческих решений

А. В. Перминова

Аннотация. Статья посвящена изучению прагмасинергетической природы вариативности переводческих решений. Исследование выполнено на материале переводов одного из стихотворений Сильвии Плат на украинский и русский языки. Реализация поставленной цели осуществляется с использованием методики стереоскопического анализа множественных разноязычных переводов первоисточников.

Ключевые слова: прагматика, синергетика, вариативность, переводческие решения, единство значения и смысла.